

सत्र ३ : घटक १

उद्योजक

अनुक्रमणिका

१.० उद्दिष्टे

१.१ प्रास्ताविक

१.२ विषय विवेचन

१.२.१ उद्योजक : अर्थ व व्याख्या

१.२.२ उद्योजकाचे प्रकार

१.२.३ उद्योजकाची कार्ये

१.२.४ यशस्वी उद्योजकाचे गुण

१.२.५ आधुनिक युगात उद्योजकांपुढील आव्हाने

१.३ सारांश

१.४ पारिभाषिक शब्द

१.५ स्वाध्याय

१.६ संदर्भ ग्रंथ

१.० उद्दिष्टे :

प्रस्तुत घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर -

- उद्योजक म्हणजे कोण हे कळेल.
- उद्योजकाचे विविध प्रकार समजतील.
- अंतर्गत उद्योजक व नेट उद्योजक म्हणजे काय ते कळेल.
- उद्योजकाच्या कार्याचा परिचय होईल.
- यशस्वी उद्योजक होण्यासाठी आवश्यक गुणांचा परिचय होईल.
- आधुनिक युगात उद्योजकांपुढील आव्हानांची कल्पना येईल.

१.१ प्रास्ताविक :

विद्यार्थी मित्रांनो, रतन टाटा, लक्ष्मी मित्रल, राहूल बजाज, स्वाती पिरामल, एकता कपूर, नारायण मूर्ती, अङ्गिम प्रेमजी, विठ्ठल कामत, बिल गेटस ही नावे तुम्हाला माहित असतीलच. हे सर्व वर्तमान काळातील यशस्वी व सुप्रसिद्ध उद्योजक आहेत. उद्योजक हे नोकरीच्या मागे न लागता समाजाच्या विविध प्रकारच्या गरजा भागविणारे, लोकांना नोकरी मिळवून देणारे व देशाच्या आर्थिक विकासात बहुमोल योगदान देणारे असतात. त्यांच्यामुळे आपल्याला मीठापासून मोटारीपर्यंत विविध वस्तू मिळू शकतात. उद्योजक हे स्वतःच्या व समाजाच्या प्रगतीसाठी झटक असतात. प्रस्तुत घटकात आपण उद्योजक कोणास म्हणावयाचे, उद्योजकाचे प्रकार कोणते, यशस्वी उद्योजकाचे गुण, उद्योजकाची कार्ये आणि आजच्या युगात उद्योजकासमोर कोणती आव्हाने आहेत हे पाहणार आहेत.

१.२ विषय विवेचन :

१.२.१ उद्योजक: अर्थ व व्याख्या

इंग्रजी भाषातील 'Entrepreneur' या संज्ञेला मराठी भाषेमध्ये 'उद्योजक' असे म्हटले जाते. Entrepreneur ही संज्ञा फ्रेंच भाषेतील entreprendre ह्या क्रियापदावरून आली आहे. त्याचा अर्थ 'हाती घेणे' असा आहे. सुरवातीला (१६ व्या शतकात) 'उद्योजक ही संज्ञा' लष्करी मोहीम हाती घेणारा ह्या अर्थाने वापरली गेली. नंतर नवीन व्यवसाय सुरु करणाऱ्या व्यक्तींना उद्योजक म्हणून संबोधले जाऊ लागले. त्यानंतर १७ व्या शतकात पूल, धरणे बांधणे, रस्ते तयार करणे अशी कामे करणाऱ्या कंत्राटदारांचा समावेश 'उद्योजक' ह्या संज्ञेत केला गेला. अठराव्या शतकात फ्रान्समध्ये शेतकऱ्यांना उद्योजक म्हटले जाऊ लागले. अठराव्या शतकापासून उद्योजक म्हणजे जोखीम स्वीकारणारी, व्यवसाय करणारी व्यक्ती असा अर्थ रूढ झाला.

उद्योजकाची व्याख्या :

- १. रिचर्ड कॅन्टिलॉन :** “उत्पादनाची साधने निश्चित किंमतीला खरेदी करून त्यांच्यापासून उत्पादन तयार करून ते अनिश्चित किंमतीला विकणारी व्यक्ती म्हणजे उद्योजक होय.”
- २. जे. बी. से. :** “उद्योजक हा आर्थिक मध्यस्थ असून तो उत्पादनाचे सर्व घटक एकत्रित करतो. एकाचे श्रम, दुसऱ्याचे भांडवल किंवा भूमी असे उत्पादनाचे सर्व घटक एकत्रित करतो. त्यांचा वापर करून वस्तू बनवितो आणि त्या विकून आलेल्या मूल्यातून भांडवलावरील व्याज, मजुरी व खंड भागवून स्वतःसाठी नफा मिळवितो.”

३. जोसेफ शुम्पीटर : “उद्योजक म्हणजे नवनिर्मिती करणारी व्यक्ती होय. त्यामुळे उत्पादनाच्या साधनांचे नवीन संयोगीकरण घडून येते. अर्थव्यवस्थेत स्थिर समतोलाला धक्का बसतो व आर्थिक विकासाला गती येते.”
४. पीटर ड्रूकर : “उद्योजक म्हणजे अशी व्यक्ती की, जी सदैव बदलांचा शोध घेते, बदलांना प्रतिसाद देते आणि त्यांचा संधी म्हणून उपयोग करून घेते.”
५. इव्हान्स : “उद्योजक म्हणजे अशा व्यक्ती की, ज्या वस्तू व सेवा पुरविण्यासाठी व्यवसाय संस्थेच्या स्थापनेचा विचार करतात, त्यासाठी आवश्यक संघटना उभारतात, उपक्रमाचे व्यवस्थापन करतात व उपक्रमाच्या कारभारावर नियंत्रण ठेवतात.”

१.२.२ उद्योजकांचे प्रकार :

कोणत्याही अर्थव्यवस्थेत अनेक प्रकारचे उद्योजक आढळतात. मानसिक वृत्ती, भौगोलिक क्षेत्र, व्यवसायाचा प्रकार, तंत्रज्ञानाचा अवलंब, अनुवंशिकता, लिंग अशा विविध घटकांच्या आधारे उद्योजकांचे प्रकार पाडता येतात क्लॅरेन्स डॉनहॉफ यांनी अमेरिकन शेतीच्या अभ्यासाच्या आधारे उद्योजकांचे नवनिर्मितीवादी, अनुकरणवादी, सावध व निष्क्रिय उद्योजक असे चार प्रकार सांगितले आहेत. त्या व इतर प्रकारांचे विवेचन पुढीलप्रमाणे-

१. नवनिर्मितीवादी उद्योजक :

हे उद्योजक काहीतरी नवीन करून दाखविण्याच्या प्रेरणेने भारलेले असतात. ते विज्ञान व तंत्रज्ञानातील संशोधनाचे स्वागत करतात, ह्या संशोधनाचा व्यापारी उपयोग करून नवीन वस्तू बनवितात, नवीन कच्चा माल, तंत्रज्ञान वापरून आपल्या उत्पादनांना नवीन बाजारपेठा शोधतात. संघटन रचनेत बदल करतात. उदा. पेट्रोल-डिझेलची टंचाई व वाढत्या किंमती त्यांना गॅस, विद्युत उर्जा अशा पर्यायी इंधनावर चालणारी वाहने निर्माण करण्यास प्रेरणा देतात. विकसित देशामध्ये नवनिर्माणवादी उद्योजकांची संख्या मोठी असते. त्यांच्यामुळे समाजाला पूर्वी न पाहिलेल्या, न ऐकलेल्या व न वापरलेल्या वस्तू मिळतात. लोकांच्या राहणीमानात वाढ होते. शुम्पीटर यांना अभिप्रेत असणारी नवनिर्मिती करणारा हा उद्योजक असतो. विकसित देशातील आर्थिक सुवत्ता उच्च शिक्षणाच्या संधी, प्रचंड संशोधन खर्च, लोकांचा पुरोगामी दृष्टिकोन, पायाभूत सुविधांची उपलब्धता अशी अनुकूल परिस्थिती नवनिर्माणवादी उद्योजक तयार होण्यास कारणीभूत ठरते.

२. अनुकरणवादी उद्योजक :

ह्या उद्योजकांची वृत्ती नवनिर्माणवादी उद्योजकांच्या नेमकी विरुद्ध असते. ते विकसित देशातील नवनिर्माणवादी उद्योजकांचे अनुकरण करतात. नवीन वाटा शोधण्याएवजी प्रस्थापित व मळलेल्या वाटेने मार्गक्रमण करतात. मर्यादित जोखीम स्वीकारतात, निश्चित नफा मिळविण्यामध्ये संतुष्ट असतात. उदा. जपानमधील सोनी कंपनीने प्रथम वॉकमनचा शोध लावला. नंतर इतर देशातील उद्योजकांनी त्याचे

अनुकरण केले. मागासलेल्या देशामध्ये अनुकरणवादी उद्योजक मोठ्या संख्येने आढळतात. अशा देशातील साधनसामुग्रीची मर्यादित उपलब्धता, संशोधनाचा अभाव, लोकांच्या मर्यादित गरजा, कमी उत्पन्न, मूलभूत सुविधांचा अभाव इत्यादि प्रतिकूल परिस्थितीमुळे तेथील उद्योजक धाडस करण्यास, नवीन काहीतरी करण्यास तयार होत नाहीत.

३. सावध उद्योजक :

उद्योगक्षेत्रातील रुढी, परंपरा आणि वाडवडिलांनी घालून दिलेले आदर्श विचारात घेऊन हे उद्योजक कार्य करतात. ते अतिशय सावधपणे, चाकोरीबद्द भागाने उपक्रम चालवितात. ते परिवर्तनवादी तर नसतातच परंतु परिवर्तनाचे स्वागतही करीत नाहीत. ते साशंक उदासीन व आळशी वृत्तीचे असतात. ते उपक्रमात आधुनिक पद्धतीने व्यवस्थापन करण्याच्या विरोधी असतात. व्यवसायात आवश्यक तेवढीच जोखीम पत्करायची व आवश्यक तेवढीच कार्ये करावयाची असा त्यांचा स्वभाव असतो. त्यांची महत्त्वाकांक्षा अत्यंत मर्यादित असते. आपला कौटुंबिक व्यवसाय पुढे चालू ठेवण्यातच ते धन्यता मानतात. त्याचा विस्तार करणे, बदल करणे हे त्यांना मान्य नसते. अतिसर्कता व पारंपरिक दृष्टिकोन त्यांच्या तसेच देशाच्या प्रगतीस हानीकारक ठरतो.

४. निष्क्रिय/परिवर्तनविरोधी उद्योजक :

हे उद्योजक समाजातील जुनी मूळे व प्रचलित परंपरांना चिकटून राहतात. ते अत्यंत आळशी व निष्क्रिय असतात. उद्योगांशी संबंधित कोणत्याही परिवर्तनाचा विरोध करणे हा त्यांचा गुणधर्म असतो. ते संधीचा फायदा न घेता ती धुडकावून लावतात. उत्पादनाचे तंत्र, प्रक्रिया, वस्तूचे स्वरूप, वैशिष्ट्ये, विपणनाच्या पद्धती इत्यादी बाबतीत बदल करण्याची संधी सोडून देतात. परिवर्तनाचा नेटाने विरोध करणे, कालबाह्य गोष्टींना चिकटून राहणे, परिवर्तनाच्या संधी धुडकावून लावणे अशा स्वभावामुळे ह्या उद्योजकांच्या उपक्रमांची लाभदायकता, स्पर्धात्मकता व उत्पादकता कमी-कमी होत जाते; उपक्रमाच्या अडचणी वाढत जाऊन ते आजारी पडतात व कालांतराने बंद पडतात.

५. आनुवंशिक उद्योजक :

ज्या उद्योजकांकडे उपक्रमांची मालकी व नियंत्रण वंशापरंपरेने चालत येते त्यांना आनुवंशिक उद्योजक असे म्हटले जाते. उदा. टाटा उद्योगसमूहाची धुरा जमशेटजी टाटा, जे. आर. डी. टाटा व रतन टाटा अशी तिसच्या पिढीकडे चालत आली आहे. त्यांच्यामध्ये उद्योजकतेचे अनेक गुण जन्मजातच निर्माण झालेले असतात. त्यांना उद्योजकतेच्या वाढीला पोषक वातावरण उपलब्ध असते. त्यांच्यावर बालपणापासूनच उद्योजकतेचे संस्कार केले जातात. त्यांच्याकडे आर्थिक साधनांची कमतरता नसते. परिणामी ते उच्च शिक्षण घेऊ शकतात. आपल्या घराण्याच्या उद्योगातून आवश्यक तो अनुभव संपादन करून उद्योग पुढे चालू ठेवू शकतात. त्याचा विस्तार करू शकतात. नवीन उद्योगांची स्थापना करू शकतात. अर्थात आनुवंशिक उद्योजकतेमुळे काही तोटेही होतात. जसे उद्योजकतेचे स्त्रोत ठरावीक घराण्यापुरतेच मर्यादित राहतात. उद्योगांची मालकी निवडक व्यक्ती व कुटुंबाच्या हातात असल्याने आर्थिक सत्ता व संपत्तीचे

केंद्रीकरण होते. काही आनुवंशिक उद्योजक समाजकल्याणाचा विचार न करता आपल्या हिताचाच विचार करतात. आर्थिक ताकदीचा उपयोग करून राजकीय नेत्यावर दबाव टाकू शकतात. असे असले तरी मागास देशांमध्ये प्रारंभीच्या काळात काही घराण्यांनी औद्योगिक प्रगतीचा पाया घालणे आवश्यक असते.

६. पहिल्या पिढीचे उद्योजक :

ज्या उद्योजकांना उद्योजकतेची वंशापरंपरा लाभलेली नसते त्यांना पहिल्या पिढीचे उद्योजक म्हटले जाते. त्यांच्या अगोदर त्यांच्या घराण्यातील कोणीही उद्योजक झालेले नसते. परिणामी त्यांच्याजवळ उद्योजकतेचा वारसा नसतो. समाजातील काही व्यक्ती उच्चशिक्षण, तंत्रज्ञान व कार्यानुभव घेऊन स्वतःचा उद्योग सुरु करण्याचा प्रयत्न करतात. त्यांना अनेक अडचणींना तोंड द्यावे लागते, उद्योगातील प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करून मार्गक्रमणच करावे लागते. बन्याचवेळा असे उद्योजक सामान्य कुटुंबातील, कनिष्ठ जातीतील असतात. समाजात उद्योजकतेचा व्यापक प्रसार होण्यासाठी, स्वयंरोजगाराच्या संधी मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध होण्यासाठी पहिल्या पिढीच्या उद्योजकांची आवश्यकता असते.

७. शहरी उद्योजक :

हे उद्योजक शहरी भागात कार्यरत असतात. शहरातील वास्तव्यामुळे त्यांना उच्च शिक्षणाच्या भरपूर संधी उपलब्ध असतात. शहरात उद्योजकता वाढीसाठी अनुकूल वातावरण असते. त्यामुळे उद्योग, व्यवसाय स्थापन करण्यामध्ये व चालविण्यामध्ये फारशा अडचणी येत नाहीत.

८. ग्रामीण उद्योजक :

ग्रामीण जनतेमधून काही उद्योजक निर्माण होऊ शकतात. ते ग्रामीण भागातील नैसर्गिक साधनसामुग्रीचे वस्तूत रूपांतर करणारे उद्योग, ग्रामीण परिसरात लागणाऱ्या सेवा पुरविणारे व्यवसाय करू शकतात. जसे कोकणातील व्यक्ती आंबा, काजू यांच्या बागा विकसित करू शकतात. प्रक्रिया उद्योग काढू शकतात. ग्रामीण उद्योजकांना भांडवलाची, कुशल कामगारांची टंचाई, जुनाट तंत्रज्ञान, अपुन्या मूलभूत सोयी अशा अनंत अडचणींना तोंड द्यावे लागते. कुटीरोद्योग, हस्तोद्योग, कारागिरी, ग्रामोद्योग इत्यादीमध्ये उद्योजकता वाढविण्याचा जाणीवपूर्वक प्रयत्न भारत सरकार व राज्य सरकारे करीत आहेत.

९. विदेशी उद्योजक :

हे उद्योजक एका देशातून दुसऱ्या देशात जाऊन कार्य करतात. उदा. जपानमधील सुझुकी कंपनी भारतात वाहननिर्मिती व विक्री करते. भारतीय उद्योजक परदेशात जातात व तेथे व्यापारउद्योग करतात. उदा. जागतिक दर्जाचे हॉटेल उद्योजक विठ्ठल कामत यांनी परदेशात हॉटेल्स स्थापन केली आहेत. विदेशी बाजारपेठा काबीज करणे, जागतिक स्तरावर व्यवसाय करणे असे उद्देश या उद्योजकांना प्रेरणा देतात. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने गेल्या दोन दशकात गती घेतल्याने विदेशी उद्योजकांची संख्या वाढत गेल्याचे दिसून येते.

१०. पुरुष उद्योजक :

लिंगभेदानुसार उद्योजकांचे पुरुष उद्योजक व स्त्री उद्योजक असे प्रकार पाडता येतात. जगात बहुसंख्य राष्ट्रात पुरुषप्रधान संस्कृती असल्याने पुरुष उद्योजकांचे प्रमाणही मोठे आहे. पुरुष उद्योजक हे मूलतःच मेहनती, महत्वाकांक्षी व सर्वच क्षेत्रात संचार करणारे असतात. ते जास्त जोखीम पत्करतात, उच्च तंत्रज्ञानावर आधारित उद्योग स्थापन करतात.

११. स्त्री उद्योजक :

स्त्री स्वातंत्र्याची, स्त्री-पुरुष समानतेची चळवळ, स्त्रियांच्यामध्ये झालेला शिक्षण प्रसार, कौटुंबिक गरज इत्यादी कारणामुळे स्त्री उद्योजकांची संख्या हल्ळूहल्ळू वाढत आहे. स्त्री व पुरुष उद्योजकांना सारखीच कार्ये करावी लागतात. तरीसुद्धा स्त्रियांच्यावर नैसर्गिकरित्या काही बंधने पडतात. त्या अधिक संवेदनशील, कमी जोखीम पत्करणाच्या व मेहनतीचे उद्योग न करणाच्या असतात. भांडवलाची टंचाई, उच्च तंत्रज्ञानाचा अभाव, अशा कारणामुळे त्या पारंपरिक स्वरूपाचे व प्रस्थापित उद्योग-व्यवसाय करतात. शिवाय समाजाचा स्त्रियांच्याकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन पूर्वग्रहदूषीत व नकारात्मक असल्याने त्याचाही त्यांच्या कामगिरीवर प्रतिकूल परिणाम होतो.

१२. व्यक्तिगत उद्योजक :

हे उद्योजक एकट्यानेच भांडवल गुंतवून व्यापार उद्योग करतात. स्वतःच त्याचे व्यवस्थापन पाहतात किंवा गरजेनुसार पगारी नोकर नेमतात. लघुउद्योग, ग्रामीण उद्योग, छोटे व्यवसाय आदि क्षेत्रामध्ये व्यक्तिगत उद्योजकांची संख्या जास्त आढळते. आपले शिक्षण, तांत्रिक ज्ञान, कौशल्य व भांडवल ह्यांच्या जोरावर ते उद्योजक होतात. मात्र त्यांची आर्थिक ताकद मर्यादित असते. त्यामुळे त्यांच्या व्यवसायाचे प्रमाण मर्यादित राहते.

१३. संस्थात्मक उद्योजक :

अनेक उद्योजक एकत्र येऊन भागिदारी, कंपनी किंवा सहकारी संस्था स्थापन करतात व अशा संस्थेमार्फत व्यवसाय करतात. त्यांची आर्थिक ताकद मोठी असते. अनेकजण एकत्र आल्याने ते मोठ्या आकारामानाचे, जास्त भांडवलाची गरज असणारे व्यवसाय करू शकतात. आधुनिक काळात मोठ्या प्रमाणाचे फायदे मिळविण्यासाठी संस्थात्मक उद्योजकता वाढल्याचे दिसून येते.

१४. तंत्रज्ञ उद्योजक :

हे उद्योजक उच्च तंत्रज्ञानाचा अवलंब करून उद्योगाची उभारणी करतात. नवनवीन क्षेत्रात प्रवेश करतात. उदा. रसायन उद्योग, आयटी उद्योग, वॉरे. उच्च तांत्रिक शिक्षण घेण्याच्या संधी उपलब्ध झाल्याने समाजातील हुशार विद्यार्थी त्याकडे वळतात. त्यांच्यामध्ये उच्च तंत्रावर आधारित नवीन उद्योग करण्याची महत्वाकांक्षा असते तसेच ते अशा उद्योगातील मोठी जोखीमही स्वीकारण्यास तयार असतात. उच्च तंत्रावर आधारित उद्योगांना मिळणाऱ्या सवलतींचा फायदा घेण्याचा हे उद्योजक प्रयत्न करतात.

१५. व्यापारी उद्योजक :

हे उद्योजक वस्तुंचा व्यापार करतात. ते वस्तुंची निर्मिती करीत नाहीत. घाऊक व्यापारी, किरकोळ व्यापारी यांचा ह्या उद्योजकामध्ये समावेश होतो. ते स्थानिक भागात, राज्य किंवा राष्ट्रीय स्तरावर व्यापार करतात. तसेच काही व्यापारी उद्योजक विदेशी व्यापारही करतात. ग्राहकांच्या गरजांची पूर्तता करून नफा मिळविणे हा त्यांचा प्रमुख उद्देश असतो.

१६. औद्योगिक उद्योजक :

हे उद्योजक वस्तुंची निर्मिती करतात. त्यासाठी कारखाने स्थापन करतात. ते नैसर्गिक साधनसामुग्री, मानवी व आर्थिक साधनसामुग्री, तंत्रज्ञान एकत्र आणून उद्योगांची उभारणी करतात. आज उद्योगातील स्पर्धा फार वाढली आहे. मोठ्या प्रमाणावर उत्पादन करण्याची गरज वाढली आहे. ग्राहकांच्या अपेक्षाही वाढत आहेत. परिणामी औद्योगिक उद्योजकांसमोरील अडचणी व आव्हाने वाढली आहेत. त्यांना मोठी जोखीम स्वीकारावी लागत आहे.

१७. कृषी उद्योजक :

हे उद्योजक शेती किंवा शेतीपूरक उद्योगधंद्याशी निगडित असतात. संकरित बियाणे, खते, कीटकनाशके व प्रगत तंत्र वापरून व्यापारी तत्वावर शेती करणे, शेतमालावर प्रक्रिया करणे, शेती अवजारांची निर्मिती करणे ही कृषी उद्योजकांची कार्यक्षेत्रे असतात. ग्रामीण भागाचा विकास होण्यासाठी कृषी उद्योजकता वाढविण्याची आवश्यकता भासत आहे. परंपरिक पद्धतीने निसर्गावर आधारित शेती न करता आधुनिक पद्धतीने, तंत्राने विचारपूर्वक शेती केली तर शेतीची उत्पादकता व लाभक्षमता नक्कीच वाढेल. कृषीपर्यटन हे नवीन क्षेत्र कृषी उद्योजकांना आज उपलब्ध झाले आहे. आपल्या शेताचे पर्यटन केंद्रात रूपांतर करून ग्रामीण जीवनाचा अनुभव पर्यटकांना देता येणे शक्य व फायदेशीर आहे.

१८. पेशेवार उद्योजक :

ह्या उद्योजकांचा मुख्य पेशा हा विविध उपक्रमांची स्थापना करणे व नंतर ते नफा घेऊन इतरांना विकून टाकणे असतो. उपक्रम स्वतः चालू ठेवण्यामध्ये त्यांना रस नसतो. आपले ज्ञान, अनुभव, कल्पकता यांचा वापर करून ते उपक्रम स्थापन करतात व योग्य वेळेस तो इतरांना विकून टाकतात. त्यांच्या ह्या कार्यामुळे लोकांना ‘तयार उपक्रम’ मिळतो. उपक्रम स्थापन करण्याची कटकट त्यांना करावी लागत नाही.

अंतर्गत उद्योजक

मोठ्या कंपन्यांना त्यांच्या कारभार विविधीकरण व विस्तारासाठी नेहमीच नवनवीन व्यवसाय कल्पना लागतात. त्या मिळविण्याचा एक महत्त्वाचा मार्ग म्हणजे कंपनीतील ‘कर्मचारी’ होय. प्रत्येक कंपनीत काही प्रतिभावान, कल्पक, सृजनशील व संशोधकवृत्तीचे कर्मचारी असतात. मात्र स्वतः उद्योजक

बनण्याचे धाडस त्यांच्यात नसते. अशा कर्मचाऱ्यांकडून व्यवसाय कल्पना घेऊन त्यातून नवीन प्रकल्प सुरु करण्याच्या हेतूने अंतर्गत उद्योजकता किंवा कर्मचारी उद्योजक ही संकल्पना उदयास आली आहे.

गिफोर्ड पिन्चॉट ह्या व्यवस्थापन सल्लागाराने १९८० च्या दशकात ‘इंट्राप्रेन्युअर’ ही संज्ञा तयार केली. इंटेल, गुगल, ह्युलेट पॅकार्ड अशा मोठ्या कंपन्यांनी कर्मचारी उद्योजकांचा वापर करून घेतला आहे.

व्याख्या :

१. इन्हेस्टोपिडिया डिक्षनरी

“‘अंतर्गत उद्योजक म्हणजे एखाद्या मोठ्या कंपनीतील कर्मचारी होय की जो आपली उद्योजकीय कौशल्ये वापरून एखादी कल्पना मूर्त स्वरूपात आणण्याचा प्रयत्न करतो. मात्र त्याच्याशी संबंधित कोणतीही जोखीम स्वीकारत नाही.’”

२. अमेरिकन हेरिटेज डिक्षनरी

अंतर्गत उद्योजक म्हणजे एखाद्या मोठ्या कंपनीतील अशी व्यक्ती होय की जी जोखीम पत्करून व नावीन्याचा ध्यास धरून एखाद्या कल्पनेचे लाभदायक उत्पादनात रूपांतर करण्याची थेट/प्रत्यक्ष जबाबदारी स्वीकारते.

अंतर्गत उद्योजकाची वैशिष्ट्ये

१. हे एखाद्या कंपनीतील कर्मचारी असतात. ते पगारासाठी काम करतात.
२. त्यांच्याजवळ कंपनीसाठी काही नवीन व उपयुक्त करण्याची दृष्टी आणि उद्योजकीय कौशल्ये असतात.
३. त्यांना कंपनीच्या कार्यकक्षेत राहून काम करावे लागते. उद्योजकाप्रमाणे अमर्यादित स्वातंत्र्य नसते. ते आपल्या मर्जीप्रमाणे कार्य करू शकत नाहीत. कंपनीच्या प्रक्रिया, वस्तू रचना यामध्ये बदल करण्यासाठी किंवा त्यांना महत्त्वपूर्ण वाटणारी नवीन गोष्ट करण्यासाठी व्यवस्थापनाची मान्यता घ्यावी लागते.
४. उद्योजकाप्रमाणे त्यांना काहीही जोखीम पत्करावी लागत नाही. उपक्रम फसला तर उद्योजकाला नुकसान सोसावे लागते. अंतर्गत उद्योजकांचे मात्र काही बिघडत नाही. त्यांची नोकरी चालूच राहते.
५. प्रकल्प राबविण्यासाठी अंतर्गत उद्योजकांना कंपनीकडून आवश्यक पैसा व इतर सामुद्री उपलब्ध करून दिली जाते. परिणामी उद्योजकाप्रमाणे साधनसामग्री गोळा करावी लागत नाही.

नेट उद्योजक :

डिजिटल तंत्रज्ञान व इंटरनेट क्षेत्रातील क्रांतीमुळे आज आपण डिजिटल युगात कार्य करीत आहोत. आणि डिजिटल उद्योगांकडे वळू लागले आहोत. नेट उद्योजक हा उद्योजकांचा नवीन वर्ग उदयास आला आहे. मोठमोठ्या कंपन्या इंटरनेट प्रणालीच्या माध्यमातून व्यवसाय करू लागल्या आहेत. अमेरिकेतील अॅमेझॉन डॉट इन, इबे डॉट कॉम, भारतातील फ़िलिपकार्ट डॉट कॉम यांनी मिळविलेल्या प्रचंड यशामुळे इतर कंपन्या व व्यक्ती नेट व्यवसायाकडे आकर्षित झाल्या आहेत.

व्याख्या :

“डिजिटल नेटवर्कसाठी किंवा नेटवर्क वापरून वस्तू व सेवांची निर्मिती किंवा पुरवठा करणारे उद्योजक म्हणजे नेट उद्योजक होत.”

नेट उद्योजकांना पोषक परिस्थिती :

खालील कारणामुळे ‘नेट उद्योजक’ होण्यासाठी अनुकूल परिस्थिती निर्माण झाली.

१. कंपन्या, ग्राहक, पुरवठेदार यांच्यातील सर्वप्रकारच्या ‘सीमा’ गळून पडल्या आहेत.
२. ग्राहकांच्या वाढत्या अपेक्षांची पूर्तता करण्यासाठी लागणारा ‘वेळ’ अगदी कमी झाला आहे.
३. माहिती मध्यस्थांच्या संख्येत लक्षणीय वाढ झाली आहे. हे मध्यस्थ अत्यंत वेगाने विविध उत्पादनांची, सर्वोत्कृष्ट किंमतीची/पर्यायाची माहिती लोकांना देऊ लागले आहेत. परिणामी पारंपरिक मध्यस्थांची गरज संपली आहे.
४. डिजिटल तंत्रज्ञानाचा प्रसार सार्वत्रिक झाला असून ते स्वस्त झाले आहे. परिणामी लहान कंपन्यांना देखील ते वापरणे परवडू लागले आहे.
५. ग्राहकांच्यात नेटनिष्ठा वाढत चालली आहे. इंटरनेटवरून माहिती घेऊन ते आकर्षक पर्याय निवडू लागले आहेत. विशिष्ट कंपनी/ब्रॅन्डवरील निष्ठा कमी होऊ लागली आहे.

नेट उद्योजकांची वैशिष्ट्ये

१. हे उद्योजक इंटरनेटच्या माध्यमातून कार्य करतात. त्यांचे स्वतःचे एक संकेतस्थळ असते आणि त्यावर त्यांच्या उत्पादनांची/सेवांची संपूर्ण माहिती दिलेली असते. इच्छुक ग्राहक ती पाहून आदेश नोंदवू शकतात.
२. नेट उद्योजकांना व्यवसायासाठी भौगोलिक सीमा नसतात. इंटरनेट सुविधा उपलब्ध असणारी जगातील प्रत्येक व्यक्ती त्यांची ग्राहक होऊ शकते.
३. किरकोळ व्यापार, हॉटेलिंग, पर्यटन, विमा, रोजगार पुरवठा, विवाह जुळवणी अशा सेवाक्षेत्रात नेट उद्योजकांचे प्राबल्य अधिक आहे. उदा. अॅमेझॉन डॉट इन, नोकरी डॉटकॉम.

४. नेट उद्योजक उच्च तंत्रज्ञानाचा वापर करतात.
५. नेट उद्योजकांना माल पुरवठेदार, वाहतूक संस्था, बँका, कुरिअर्स अशा अनेक माध्यमांना एकत्र करून काम करावे लागते.
६. इंटरनेटच्या माध्यमातून व्यवसाय करताना नेट उद्योजकांना पारंपरिक व्यवसायापलिकडे जाऊन नवीन प्रकारच्या व्यवसायांचा विचार करावा लागते. कारभाराची नवीन प्रतिमाने वापरावी लागतात. उदा. मुंबईत एका तरुणाने ऑनलाईन भाजीपाला विक्री सुरु केली आहे.

१.२.३ उद्योजकांची कार्ये :

उद्योजकांना उपक्रमाच्या स्थापनेपासून संचालनापर्यंत खालील अनेक प्रकारची कार्ये करावी लागतात.

१. नवनिर्मिती : शुम्पीटर यांनी ‘नवनिर्मिती’ हे उद्योजकाचे प्रमुख कार्य मानले आहे. देशाच्या जलद आर्थिक विकासासाठी नवनिर्माणवादी उद्योजक फार महत्वाचे असतात. नवनिर्मिती कार्यामुळे च समाजास नवनवीन वस्तू उपभोगावयास मिळतात. नवीन कच्चा माल वापरला जातो. नवीन तंत्रज्ञान वापरून उत्पादन सुधारणा केली जाते. नवीन बाजारपेठा शोधल्या जातात. संघटन रचना नव्याने केली जाते. टाटा यांची नॅनो मोटार हे नवनिर्मितीचे एक उत्तम उदाहरण आहे.

२. जोखीम स्वीकृती : जोखीम स्वीकारणे हे उद्योजकांचे दुसरे महत्वाचे कार्य होय. कोणत्याही उपक्रमामध्ये जोखीम असते. ही जोखीम नैसर्गिक कारणामुळे, ग्राहकांच्या आवडी-निवडीत बदल झाल्याने, संस्कृतीतील फरकामुळे, बदलल्या सरकारी धोरणामुळे व स्पर्धेमुळे निर्माण होत असते. उद्योगात कोणत्याही गोष्टीच्या यशाची हमी देता येत नाही; म्हणून उद्योजकांनी विचारपूर्वक जोखीम स्वीकारली पाहिजे.

३. निर्णय घेणे : निर्णय घेणे हे उद्योजकांचे आणखी एक महत्वाचे कार्य आहे. उपक्रमाची जागा, उत्पादनाचे स्वरूप, तंत्रज्ञान, भांडवल गुंतवणूक, उपक्रमाचे व्यवस्थापन, विस्तार अशा प्रत्येक बाबतीत धोरणे ठरवावी लागतात, निर्णय घ्यावे लागतात. निर्णय तत्परतेने व जास्तीत जास्त अचूकतेने घेण्याच्या क्षमतेवरच उद्योजकांचे यश अवलंबून असते. चुकीच्या, उशीरा घेतलेल्या निर्णयामुळे मोठे नुकसान होऊ शकते, संधी निघून जाते.

४. संघटन करणे : उपक्रमासाठी लागणारे विविध घटक भूमी, कामगार, भांडवल वगैरे एकत्र आणणे, उपक्रमासाठी संघटन रचना निर्माण करणे हे उद्योजकाला करावे लागते. त्यामुळे उद्योजकाच्या जवळ संघटन कौशल्य असावे लागते. आजच्या काळात संघटन करणे कठीण काम बनले आहे.

५. जनसंपर्क साधणे : वर्तमान काळात उद्योजकाच्या ‘जनसंपर्क’ कार्यास फार महत्व प्राप्त झाले आहे. आपले ग्राहक पुरवठेदार, कर्मचारी बँका, सरकारी कार्यालये व सामान्य जनतेशी संपर्क ठेवणे. त्यांच्याबरोबर चांगले संबंध विकसित करणे आवश्यक झाले आहे.

६. नेतृत्व करणे : उद्योजकाला आपल्या उपक्रमाचे, कर्मचाऱ्यांचे प्रभावीपणे नेतृत्व करावे लागते. चांगल्या नेतृत्वामुळे परस्पर सहकार्य वाढते; उपक्रमाची जलदपणे भरभराट होते.

१.२.४ यशस्वी उद्योजकाचे गुण

अनेक व्यक्तींना उद्योजक होण्याची महत्वाकांक्षा असते. ते एखादा उपक्रम स्थापून उद्योजकही होतात. परंतु त्यांच्यापैकी काहीच यशस्वी उद्योजक होतात. यशस्वी उद्योजक होण्यासाठी लागणारे गुण विविध विचारवंतांनी सांगितले आहेत. त्यापैकी काही महत्वाच्या गुणांचे वर्णन खालील परिच्छेदांत केले आहे.

१) महत्वाकांक्षा : उद्योजकाला आपल्या उद्योगात यशस्वी होण्यासाठी महत्वकांक्षा ह्या गुणाची आवश्यकता असते. महत्वाकांक्षा नसेल तर उद्योगांचा विस्तार होणार नाही. नवनवीन वस्तू बाजारात येणार नाहीत. यशाची उतुंग शिखरे गाठता येणार नाहीत.

२) सृजनशीलता : सृजनशीलता म्हणजे नवीन गोष्ट करण्याची क्षमता होय. सृजनशीलता या गुणाच्या बळावरच उद्योजक यश मिळवितात. समाजाला नवीन वस्तू आणि सुधारित चांगल्या दर्जाच्या वस्तू उपभोगावयास मिळतात.

३) आत्मविश्वास : उद्योजकांचा स्वतःवर पूर्ण विश्वास असावा. आत्मविश्वासामुळे उद्योजक ठामणे कृती करतात. गोंधळून जात नाहीत, संकटावर मात करतात. प्रतिकूल परिस्थितीतही टिकून राहतात.

४) उत्साह : उत्साहामुळे उद्योजकाला आपली कार्ये न दमता अखंडपणे करता येतात. उद्योजकाला त्याच्या कार्यालयात तसेच कार्यालयाबाहेर अनेक कामे करावी लागतात. एकाचवेळी अनेक आव्हाने सांभाळावी लागतात. त्यासाठी जोम व उत्साहाची आवश्यकता असते.

५) दूरदृष्टी : यशस्वी उद्योजकाजवळ दूरदृष्टी असते. ते भविष्यकाळाचा नेहमी भविष्याचा वेध घेत असतात. पुढील ५-१० वर्षांनंतर उद्योगात काय परिस्थिती असेल, ग्राहकांच्या आवडी-निवडी काय असतील, तंत्रज्ञान किती प्रगत झाले असेल याचा अगोदरच अंदाज घेऊन त्यानुसार कृती आराखडा तयार करतात. दूरदृष्टीमुळे रतन टाटा यांनी ग्राहक मोटारीचे उत्पादन सुरू केले.

६) कष्टाची तयारी : उद्योगात यशस्वी व्हावयाचे असेल तर उद्योजकाने प्रचंड कष्ट केले पाहिजेत. कष्टाशिवाय फळ मिळत नाही हे त्यांना माहित असते. उपक्रमात पडेल ते काम करण्याची, घडऱ्याळाकडे न पाहता काम करण्याची तयारीच उद्योजकाला यशस्वी बनविते.

७) भावनिक स्थैर्य : उपक्रमात सतत चढउतार होत असतात. नफा-नुकसान होत असते. ह्या सर्व परिस्थितीत उद्योजकाने भावनिकदृष्ट्या स्थिर राहिले पाहिजे. यशामुळे हुरळून जाणे, अपयशामुळे

खचून जाणे टाळले पाहिजे. यश-अपयश, नफा-नुकसान ह्या व्यवसायातील सामान्य गोष्टी असतात असे मानून आपल्या भावनांवर नियंत्रण ठेवले पाहिजे.

८) **निर्णयक्षमता** : यशस्वी उद्योजकाजवळ चांगली निर्णय क्षमता असते. तो तत्परतेने व अचूकपणे निर्णय घेत असतो. त्यामुळे त्यास उपक्रमातील समस्या समाधानकारकपणे सोडविता येतात. येणाऱ्या संधीचा फायदा करून घेता येतो. निर्णय घेणे हे उद्योजकाचे महत्त्वाचे कार्य असते.

९) **सौजन्य** : उद्योगात यशस्वी होण्यासाठी उद्योजकाने ग्राहक, कर्मचारी, सरकारी अधिकारी, पुरवठेदार व सर्वसामान्य जनता यांच्याशी सौजन्याने वागले पाहिजे. चांगल्या शिष्टाचारामुळे उद्योजक ह्या सर्व घटकांना लवकर जिंकू शकतो व अपेक्षित कामे करवून घेऊ शकतो.

१०) **उच्चसिद्धी प्रेरणा** : उद्योजकाजवळ इतरांच्यापेक्षा जास्त काम करून दाखविण्याची, आव्हाने स्वीकारण्याची, कठीण कामगिरी साध्य करण्याची तीव्र प्रेरणा असावी लागते. मँकलेलँड यांनी म्हटल्याप्रमाणे उच्च सिद्धी प्रेरणेमुळेच उद्योजक यशस्वी होत असतात. व्यवसायाची उद्दिष्टे गाठण्यासाठी, निरंतर उत्कर्षासाठी तीव्र सिद्धीप्रेरणा लागते.

११) **संदेशवहन कौशल्य** : यशस्वी उद्योजकाच्याअंगी चांगले संदेशवहन कौशल्य असते. अपेक्षित कार्यपूर्तीसाठी उद्योजकाने उपक्रमात प्रभावी संदेशवहनाची व्यवस्था प्रथम निर्माण केली पाहिजे व नंतर ती टिकवून ठेवली पाहिजे. प्रभावी संदेशवहनामुळे व्यवस्थापन कार्ये सुरक्षीतपणे पूर्ण होण्यासाठी मदत होते.

१२) **चारित्र** : आज उद्योगांत चांगल्या चारित्र्यास, नीतिमूल्यास फार महत्त्व आले आहे. व्यवसायात यशस्वी होण्यासाठी अप्रामाणिकपणा, लबाडी, अनीती यांचा त्याग करावा लागतो. समाजात आपल्याबद्दल एक चांगली प्रतिमा तयार करावी लागते.

१३) **अभिप्रेण क्षमता** : आपले सहकारी, कर्मचारी यांच्याकडून जास्तीत जास्त कामगिरी करवून घेण्यासाठी उद्योजकाजवळ अभिप्रेण क्षमता असली पाहिजे. तसेच ग्राहक, सरकार यांनाही अभिप्रेरित करता आले पाहिजे. तरच त्यांच्याकडून उद्योजकाला अपेक्षित कृती होईल.

१४) **संधी साधण्याची क्षमता** : उद्योजक हा संधिसाधू असला पाहिजे. त्याने सतत संधीचा शोध घेतला पाहिजे व त्या काबीज केल्या पाहिजेत. संकटातूनही संधी निर्माण होत असतात हे त्यांने लक्षात ठेवले पाहिजे. उदा. दूषित पाणी हे सामान्य जनतेला संकट वाटत असले तरी उद्योजकाला शुद्ध पाणी विकण्याची ती सुवर्णसंधी असते.

१५) **चिकाटी** : उपक्रमात यश मिळवावयाचे झाल्यास उद्योजकाने चिकाटीने काम करीत राहिले पाहिजे. तात्कालिक अपयश, ग्राहकांचा कमी प्रतिसाद, कामगार समस्या अशा कारणामुळे न विचलित होता, धीर न सोडता, चिकाटीने, संयमाने काम करीत राहिले पाहिजे. मध्येच उपक्रम बंद करून पलायन करता कामा नये.

१.२.५ आधुनिक युगात उद्योजकांपुढील आव्हाने

आधुनिक युग हे अत्यंत गतिमान, तीव्र बदलांचे, अनिश्चितता व अस्थैर्यने भरलेले, विज्ञान, तंत्रज्ञान, इलेक्ट्रॉनिक्स व संगणक क्षेत्रात कल्पनातीत वेगाने संशोधन चालू असणारे असे आहे. गेल्या हजारो वर्षात जितकी प्रगती झाली तितकी आता काही दशकांमध्ये होत आहे. त्या अर्थाने आजच्या युगाचे वर्णन ‘अतितीव्र बदलाचे युग’ असे केले जाते. आधुनिक युगात अनेक नवीन व्यवसायसंधी निर्माण झाल्या आहेत. जागतिकीकरणाच्या, खाजगी क्षेत्राला प्रोत्साहन देण्याच्या आणि व्यवसायावरील नियंत्रणे शिथिल करण्याच्या धोरणामुळे विविध व्यवसायात ‘उद्योजकतेला’ उधाण आले आहे. तसेच उद्योजकांपुढील समस्या, संकटे वाढली आहेत. आधुनिक युगात उद्योजकांपुढे निर्माण झालेल्या आव्हानांचा परिचय आता करून घेऊ.

१. ग्राहकांच्या वाढत्या अपेक्षा पूर्ण करण्याचे मोठे आव्हान आजच्या काळातील उद्योजकांना स्वीकारावे लागेल. कमीत कमी किंमतीला अधिक दर्जेदार, अधिक वैशिष्ट्यांनी युक्त, नवनवीन प्रकारच्या वस्तू/सेवांची अपेक्षा आज ग्राहक करीत आहेत. उदा. त्यांना नुसता मोबाईल हॅन्डसेट नको असून ‘स्मार्ट फोन’ हवा आहे.
२. उद्योजकांना जागतिक स्पर्धेशी मुकाबला करावा लागेल. आज आपल्या देशात बॅकिंग, विमा, संदेशवहन, हॉटेलिंग, किरकोळ व्यापार, संगणक, इलेक्ट्रॉनिक्स अशा अनेक क्षेत्रात ‘विदेशी’ कंपन्या कार्यरत आहेत. त्यांच्या स्पर्धेत टिकून राहण्याचे आव्हान आपल्या उद्योजकांपुढे आहे. त्यासाठी एका बाजूला उत्पादन खर्चात कपात व दुसऱ्या बाजूला गुणवत्तेत वाढ ही व्यूहरचना करावी लागेल.
३. चौकटीबाहेर जाऊन विचार करावा लागेल. पारंपरिक चौकटीत, चाकोरीत राहून व्यवसाय करणे अवघड होईल. जसे महिंद्रा कंपनीने आपल्या वाहनांच्या खरेदीसाठी ग्राहकांना कर्जपुरवठा करण्यासाठी स्वतंत्र कंपनी स्थापन केली.
४. जागतिक स्तरावर जाण्याची तयारी करावी लागेल. जागतिक बाजारपेठात आपली एक खास ‘ओळख’ निर्माण करावी लागेल. केवळ देशांतर्गत व्यवसाय करून भागणार नाही.
५. पर्यावरणपूरक उत्पादने व व्यवसाय पद्धतीकडे लक्ष द्यावे लागेल. आपल्या उत्पादनामुळे पर्यावरणाची कमीत कमी हानी होईल. प्रदूषणाची पातळी वाढणार नाही याची दक्षता घ्यावी लागेल. ऊर्जाबंचत करणारी, अपारंपरिक ऊर्जास्रोत वापरणारी, पुनर्वापर करता येणारी उत्पादने तयार करावी लागतील.
६. अधिक सामाजिक जबाबदारी पार पाडावी लागेल. कंपनीच्या नफ्याचा काही हिस्सा विविध समाजोपयोगी कार्यासाठी खर्च करावा लागेल. सामाजिक स्वास्थ्य बिघडविणाच्या वस्तूंचे उत्पादन व व्यापार यावर बंधने येतील. उदा. सिगारेट व तंबाखूजन्य पदार्थ, दारू यांचे उत्पादन व व्यापार.

७. व्यवसाय सचोटीने व नीतिमूल्यांची जपणूक करून करावा लागेल. व्यवसायात बालकामगार वापरणे, कामगारांचे शोषण करणे, ग्राहकांच्या आरोग्याशी खेळणे, लबाडी, नफेखोरी करणे इत्यादी अनैतिक बाबी टाळाव्या लागतील.
८. मनुष्यबळ व तंत्रज्ञान यांची सांगड घालावी लागेल. आपल्या कर्मचाऱ्यांना सक्षम प्रशिक्षण देऊन नवीन तंत्रज्ञान वापरासाठी, बहुविध कामे करण्यासाठी सिद्ध करावे लागेल. प्रशिक्षित, कुशल व गुणवान ‘कर्मचारी’ हे संस्थेची ‘संपत्ती’ ठरतील.
९. तीव्र वेगाने बदलणाऱ्या काळाशी जुळवून घ्यावे लागेल. व्यवसायात लवचीकता ठेवावी लागेल. वस्तू/सेवात काळानुरूप सुधारणा कराव्या लागतील. प्रसंगी काही उत्पादने बंदही करावी लागतील.
१०. नावीन्य व संशोधनचे महत्त्व वाढत जाईल. अभिनव उत्पादनांची आखणी करावी लागेल. उत्पादन संशोधन व विकासावर जास्त खर्च करावा लागेल.
११. उपक्रमात प्रचंड भांडवल गुंतवणूक करावी लागेल. कमी गुंतवणुकीमध्ये उपक्रम चालू शकणर नाहीत. उत्पादनाचे यांत्रिकीकरण, उच्च तंत्रज्ञानाचा वापर, वाढलेला विपणन खर्च, इत्यादि कारणांमुळे उपक्रमात कोठवधी रूपयांचे भांडवल गुंतवावे लागेल. गुंतवणुकीबरोबर जोखमीचे प्रमाणही वाढेल. प्रचंड भांडवल गुंतवणूक करून देखील उपक्रमांच्या यशाची खात्री देता येणार नाही.

१.३ सारांश :

उद्योजक म्हणजे धाडस करणारी, धोका पत्करणारी व्यक्ती होय. आर्थिक व्यवहारांच्या संदर्भात उद्योजक ही संज्ञा अठराव्या शतकापासून रुढ झाली आहे. सुरवातीला लष्करी मोहिमेचे नेतृत्व करणारा, सार्वजनिक ऑर्केस्ट्राचे संयोजन करणारा, कंत्राटे हाती घेणारा, शेती करणारा अशा अर्थाने ही संज्ञा वापरली गेली. नंतर जोखीम पत्करून आर्थिक उपक्रमाची स्थापना करणारा म्हणून उद्योजकाला संबोधले गेले. कॅन्टिलॉन यांनी सर्वप्रथम आर्थिक व्यवहारांच्या संदर्भात उद्योजक ही संज्ञा वापरली. नंतर शुम्पीटर यांनी उद्योजकाच्या नवनिर्मितिकार्यावर भर दिला. जे.बी.से, इव्हान्स, पीटर ड्रूकर, मॅकलेलॅंड अशा विचारवंतांनी आपापल्या दृष्टिकोनातून उद्योजकाची व्याख्या केली आहे. त्यावरून जोखीम स्वीकारणे, नवनिर्मिती करणे, संघटन करणे, निर्णय घेणे व व्यवस्थापन करणे ही उद्योजकाची कार्ये स्पष्ट होतात.

उद्योजकांचे विविध निकषांच्या आधारे प्रकार पाडता येतात. त्यामध्ये क्लॅरेन्स डॉनहॉफ यांनी उद्योजकांच्या कृतीवरून पाडलेले प्रकार मुलभूत आहेत. त्यांनी नवनिर्माणवादी, अनुकरणवादी, सावध व निष्क्रिय उद्योजक असे चार प्रकार सांगितले आहेत. त्याखेरीज आनुवंशिक व पहिल्या पिढीचे उद्योजक, शहरी व ग्रामीण उद्योजक, पेशेवर उद्योजक, तंत्रज्ञ उद्योजक, व्यक्तिगत व संस्थात्मक उद्योजक असे प्रकार पाडता येतात. आधुनिक युगात मोठ्या कंपन्यांतून कर्मचारी उद्योजकतेला प्रोत्साहन दिले जात आहे. त्यातून ‘अंतर्गत उद्योजक’ हा प्रकार अस्तित्वात आला आहे. तसेच डिजिटल तंत्रज्ञानातील व संदेशवहन